

Közbeszéd, tudománytörténet, értékőrzés

Benkő Samu: *Monológ alkonyatban*

kolozsvár tudós története legújabb tanulmánykötetének címé-

POLIS, KOLOZSVÁR,
2005

re nyilvános közbeszédben is elhangozhattak az Erdélyi Múzeum Egye-

ül a monológ kifejezést választotta, mégpedig azért, mert e műfajban – mint írja – „a szerző – igaz, hangosan – csak önmagának beszél”. A *Monológ alkonyatban* címmel összegyűjtött írások olvastán azonban kifejezhetjük abbéli reményünket, hogy ez mégsem így van, korántsem csupán magánbeszéd marad az, amiről itt szó esik.

A tanulmányok, esszék, előadások, közszöntők, recenziók látszólagos tematikai és műfaji sokszínűsége mögött az olvasói figyelem hamar felfedezheti az összetartó erőt: az erdélyi magyar szellemi élet történetéről, a régió hagyományairól, a tudományos közélet helyi megszervezéséről, a transzszilván öntudat és az Európához tartozás egyelényegűségéről szól valamennyi írás. Ezek a vezérgondolatok fűzik őket egybe, csakúgy mint Benkő Samu korábbi tanulmánygyűjteményeit (*Újrakezdekés*. Csíkszereda, 1996; *Alkalmak és szavak*. Kolozsvár, 2002), amelyek hű illusztrációi az erdélyi értelmiség értékőrző magatartásának, múltban gyökerező, de a jelen alakítására törekvő szellemi erőfeszítésének.

A önéletrajzi elemeket is felvillantó bevezetés a romániai diktatúra éveiben elszenvedett megpróbáltatásokról ma már a történész objektivitásával szól, noha érződik a sorok között, hogy rendkívül nagyok voltak a veszteségek, amelyeket az erdélyi magyar tudományos életnek és oktatásügynek el kellett szenvednie. A nehéz idők után, 1990-től nyílt meg a lehetőség arra, hogy a kisebbségi lét kérdéseiről őszinte módon lehessen értekezni, szembe lehessen nézni az ebből fakadó nehézségekkel és visszasságokkal. 1993-ban vég-

re nyilvános közbeszédben is elhangozhattak az Erdélyi Múzeum Egyeület vezetőségébe választott Benkő Samu teljes világossággal és határozottsággal megfogalmazott szavai, amelyek alapelveként rögzítették: „Az anyanemzet testéről leszakadt, illetőleg leszakított kisebbségi sorsú nemzetrészek esetében egzisztenciális kérdéssé válik a kommunikáció folyamatait biztosító rendszer karbantartása, minőségének megőrzése. Létfontosságú tétje, azaz a nemzeti lét megőrzését biztosító funkciója van annak, hogy a nyelvi kommunikáció legnagyobb át-eresztő képességű és legtermékenyebb tartományát, az anyanyelvet megóvja a romlástól és a reá leselkedő pusztulástól.” Ebből pedig logikusan adódik a következtetés, mely szerint az emberi jogok modern felfogása magával hozza a kisebbségek igényét a műveltség egészének birtoklására, úgy is mint annak befogadói s úgy is, mint annak gazdagítói. Ez az alapja annak, hogy az erdélyi magyar tudományos élet tradíciói nyomán a jelen kor fenntarthassa a folyamatosságot, ennek a jogos kívánalomnak az érdekében jöttek létre a most közrebocsátott írások.

A kötet első nagyobb tematikus egysége a szerző Bolyai-kutatásaiba enged bepillantást. Mint tudjuk, a zseniális erdélyi matematikus dolgozatai – az egyetlen *Appendix* kivételével – kéziratban maradtak, érthető módon vált tehát elsőrendű filológiai feladattá ezek rendszerezése és kiadása. A nehezen olvasható, sokszor korrigált és átjavított szövegek letisztázása önfeláldozó munkát igényelt, Benkő Samu érdeme, hogy a különleges nehézségeket vállalva megkezdte Bolyai János hagyatékának feldolgozását (*Bolyai János val-*

lomásai, 1968; *Apa és fiú*, 1977). A nagy vállalkozást most már fiatal munkatársak bevonásával folytatja, így jelentek meg nemrég a matematikus társadalomtudományi utópiáinak Marosvásárhelyen őrzött szövegei (*Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Údvtanhoz*. Kolozsvár, 2003). „Vigasznak” nevezi most Benkő Samu ezt a munkálkodását, mivel ez sok éven át kárpótolta őt mindazért, amiről le kellett mondania, s az egyetemi oktatás, a folyóirat-szerkesztés, a közélet elevenebb szellemi légköre helyett a levéltárak és könyvtárak lettek munkásságának elsőrendű helyszínei. Maradandó értékeket mentett meg viszont ezáltal, s a magyar tudománytörténet csak a legnagyobb elismeréssel nyugtázhatja tevékenységét, amely lehetővé tette az erdélyi „gondolatteremtő lángelme” eszmevilágának, megismertetését, „közüdvre” szolgáló iratainak publikálását. Minden bizonnyal nagy figyelmet kelt majd a sorozat második kötete, amely Bolyai matematikai dolgozatait Kiss Elemér sajtó alá rendezésében adja közre.

A tanulmánykötet legnagyobb tematikus egysége az Erdélyi Múzeum Egyesület története köré szerveződik, Benkő Samu érzékletes portrékat rajzol azokról a tudósokról is, akik „megálmódták” az intézményt, s azokról is akik az idők folyamán „köréje sereglettek”, hogy a tudományok művelését magyar nyelven életben tartsák. Noha az EME hivatalos megalakulására csak 1859 novemberében került sor, az előzmények sokkal régebbiek, méltán utal itt a szerző Bod Péter, Benkő József, majd pedig részletesebben a polihisztornak számító, mérnökként és költőként egyaránt számon tartott Debreczeni Márton nevére, ők valamennyien tudományszervező egyéniségek voltak. Az intézmény létrejötte után pedig már hivatalos keretek között folyhatott az erdélyi szellemi élet irányítása, a vezető tudósok közül itt méltó megemlékezések, karakterfestő köszöntők olvashatók többek között Kelemen Lajosról, Szabó T. Attiláról, Jakó Zsigmondról, Imreh Istvánról, Wabrosch Gézáról, Kiss Andrásról, Antal Árpádról, valamint a *Korunk* főszer-

kesztőjéről, Gáll Ernőről is. A szellemi élet neves egyéniségeiről szólnak az írások, de eközben szükségszerűen megelevenedik az olvasó előtt a XX. századi erdélyi kisebbségi lét számos dilemmája és nehézsége, de méltatja az eredményeket is, a taktikus lépéseket és a heroikus erőfeszítéseket, amelyek hozzátartoztak a korszak összképéhez. A felvillantott mozzanatok hiteles hozzájárulások az elmúlt fél évszázad történelmi tablójának kialakításához, már csak azért is, mert Benkő Samu több mint egy évtizedig vett részt az EME vezetésében, aktív részese volt az eseményeknek.

Hasznosan egészítik ki az összképet azok a kisebb írások, amelyek „a kutató asztaláról” kerültek be a kötetbe, közülük is kiemelkedik a marosvásárhelyi Teleki Téka 1948 előtti történetéről írott áttekintés, amely gazdag dokumentációval mutatja be a könyvtár sorsát az államosítás bekövetkeztéig. Benkő Samu kiállítási megnyitónak, kongresszusi felszólalásainak is minden esetben kellő élességgel fogalmazott, markáns mondandója van, most kötetbe gyűjtve és egymást erősítve remélhetőleg hatásuk is növekszik. 1992-ben, a Magyarok III. világtalálkozóján például így fogalmazott: „a közéleti erkölcsnek vannak olyan magyar nemzeti hagyományai, melyek életben tartása fennmaradásunk záloga. Nem tékozzolhatjuk el a gyarlóságainkkal való szembenézésnek azt a rendkívül értékes örökséget, melyet legjobbaink testáltak reánk Szent Istvántól Apáczai Csere Jánoson, Széchenyire, Adyig át Bibó Istvánig.”

Akár a kötet vezérgondolataként is megjelölhetnénk ezeket a sorokat, az egyes írások mintegy illusztrációi ennek az eszmeiségnek. Az erdélyi tudósok arcélei mögött a humánus, az erkölcs, a helyállás, a közösségért való áldozatvállalás erényei sejlenek fel, ezekről szólnak a kisebb és nagyobb tanulmányok, róluk beszélnek a megszólaltatott dokumentumok, a korfestő visszaemlékezések, a köszöntők és könyvismertetések egyaránt.

Fényes múlt, útkereső jelen, bizonytalan jövő: talán ezekkel a jelzős szerkezetekkel

lehetne tömören és leegyszerűsítve jellemezni a „Monológ” hangulatát.

„A magam gyönyörűségére állítottam össze megjelent írásaimból ezt a gyűjteményes kötetet is” – vallja a szerző. Bízunk azonban benne, hogy mégsem csak ennyiről van itt szó, hanem sokkal többről: a kisebbségi helyzet hiteles dokumentumai, az identitástudat

és önbecsülés kifejezésének lenyomatai, az erdélyi múlt értékeinek hű őrzői a kötet írásai. Kívánjuk, hogy folytatása következzen, s talán épp az ilyenfajta számadások segítik elő, hogy a későbbiekben derűsebb csillagképek is megjelenhessenek az erdélyi magyarság szellemi létének égboltján.

BITSKEY ISTVÁN

A széteséssel szembenezés méltósága

Füzi László: *Maszkok, terek...*

„Mert hát mindig a kultúra helyzete, társadalmi beágyazottsága

foglalkoztat” – olvashatjuk Füzi László legújabb esszékötete (*Maszkok, terek...*) egyik legfontosabb írásában (*A „kultúra jelzője” és a „fomnyadt értelmiségiék”*). S ezzel a (mintegy félre) közbevetéssel a szerző nemcsak a közvetlenül megelőző kötetcímadó esszével teremt kapcsolatot, amit egyébként az alcímmel (*Jegyzetek ugyanarról*) is jelzett már, hanem az egész eddigi esszéírói életmű összefüggésére is utal. Füzi László ugyanis lassan két évtizede, kor- és rendszerváltozáson átívelve kíséri figyelemmel és reflektálja írásaiban közvetlenül vagy különböző áttételeken keresztül a kultúra állapotát, azon belül kiemelten az irodalom helyzetét és a kultúrateremtő, kultúrákövetítő, azon belül a literátus értelmiség lehetőségeit. Elég talán most, ha csak *Az irodalom helyzettudata* című 1993-as a *Balvégzetű évtized?* című 1996-os, kötetére vagy a *Lakatlan sziget* kilencvenes évek végi naplóorozatára utalok ezzel és az említett két esszével összefüggésben. Ha nem is ugyanarról ír folyton Füzi, de gyakran tér vissza ugyanahhoz, s elég hosszú ideje kénytelen ugyanazt is írni, a helyzetelemzéseiből következő vigasztalan megállapításai között legalábbis nagyon sok a hasonlóság.

KALLIGRAM KIADÓ,
2005

Azt írja például jó tíz évvel ezelőtt az 1996-os köteté bevezetőjében:

„A csend, a tűnődés és a megértésre való törekvés hiányzik a magyar kultúrából már évek óta, miközben folytatódik, ugyancsak már hosszú évek óta, mindannak a szétesése, amit hagyományosan kultúrának nevezünk”, vagy ugyanezen kötet a költészet változásait a társadalom változásaiával összefüggésben vizsgáló nagy esszé tanulmányában: „a sajátosan nemzeti kultúra mély válságára utal az, ha benne a mostanéhoz hasonló megosztottság, az egymás eredményeinek és törekvéseinek figyelmen kívül hagyása mutatkozik meg” (*A mai magyar költészet és a társadalom*). A *Lakatlan sziget* első oldalain Baudrillard *Amerika* című művéről gondolkodva megállapítja, hogy a szerző „nem csupán az Amerikában látottaknak a lényegét tárja fel, hanem a mi hagyományos, európainak nevezett kultúránknak a csődjét is megmutatja”. És a következőket írja napjainkban: „az átalakulás során a magyar kultúra organikus vonása is eltűnt”; „a szétesés mégis minden korábbinál erősebb”; „mindaz, kultúra, műveltség, magatartás és így tovább, ami a szöveg körül volt, vagy amiért a szöveg tulajdonképpen létezett, az végérvényesen a múlt részévé vált” (*Maszkok, terek...*); „a mai magyar társadalom valóban tömegként, kulturális minták nélkül létezik”;

„csak az instabilitás, a szétesés által megteremtett újabb szétesés a valódi bizonyosság, ez pedig nemcsak a világhoz, hanem a történelemhez való viszonyunkat is relativizálja; „ez a kultúra megszűnt a jelen kultúrája lenni [...] abban az értelemben, hogy a kor embere nem kíváncsi arra, amit ennek a kultúrának a megteremtője mond” (A „kultúra jelzője” és a „fonnyadt értelmiségiek”). Nem valamiféle divatos kultúrpresszimizmus mondatja mindezt vele, hanem az elmúlt évtizedek tapasztalatainak ismételt számbavétele – amik inkább csak új fénytörésben, radikálisabb megjelenési formákban mutatják mindazt, amit már a XX. század első évtizedeinek számos gondolkodója, művésze, például a Füzi által oly annyira kedvelt harmincas évekbeli esszéírói nemzedék több tagja is átélt – és személyes, főként az irodalom világában, világából szerzett élményeinek interpretálása.

A kultúra, az irodalom helyzetének átalakulása, a valamikori társadalmi rendszert legalizáló szerepéből a társadalom perifériájára kerülése Füzit ugyanis a legszemélyesebb létében, mondhatni, egzisztenciális értelemben a legmélyebben érinti. „...ami megtörtént velem és bennem, az az irodalom keresztül történt meg” ugyanakkor „...megszűnt a társadalom életével valamilyen módon, akár ezer áttételen keresztül kapcsolatot tartó cselekvés lenni az, ami életemet kitöltötte, s amit eddig cselekvésnek éreztem”; „Mégis úgy érzem, hogy az a terület – irodalom, szerkesztés, történetirodalmi kutatás, tanítás, nevelés –, amelyikhez az életemet kapcsoltam, elveszítette társadalmi kapcsolatrendszerét, azt a mezőt, amelyben a maga hatását kifejthette, s amelyen keresztül saját létének társadalmi értelmét is érzékelhette” – írja a kötet címadó esszéjében, s ezért tartja napjaink egyik üres terének a kultúra, a művészetek, az irodalom világát, s ezért is véli úgy, hogy az „irodalmi tudat” fogalma Horváth János általi megfogalmazásának („...az én művem nem elszigetelt jelenség, hanem folytatása bizonyos hagyománynak, részese egy nagy együttes munkának, átmenet múlt és jövő

között, mely termékeny csak úgy lehet, ha eleven közlekedésben van mennél kiterjedtebb olvasóközönséggel” stb.) nem az érvényességét, de a létét kérdőjelezi meg körünk.

Mit tehet ebben a helyzetben, a szétesettséget, a kaoszt érzékelő és reményvesztettségét bevalló literátus értelmiségi, miért ír egyáltalán tovább? Füzi László rendre szembesül ezzel a kérdéssel is, és írásaiból többféle válasz körvonalazható. Ír, mert írnia kell, mert az írástudói felelősségtudat további munkára ösztönzi. Ír, immár illúziótlanul és kételyekkel tele, akár az írástudói felelősségérzettel szemben is kételyekkel tele, talán éppen a kételyeinek a megfogalmazásáért. Ír, mert a tény, hogy nem érdemes, a morális elvek szerint élő (alkotó) ember számára nem ad felmentést a kell parancsa alól. (Ezt a mondatot eredetileg annak a Székely Jánosnak a pályáját elemezve fogalmaztam meg évekkel ezelőtt, aki már a hetvenes évek elején eljutott a költészet halott tételének – de már akkor is általában az irodalom, sőt a kultúra halálát értette rajta – megfogalmazásához, s ezután megírta a legfontosabb műveit.) Ír, mert szembenállását a korról éppen az írás által akarja demonstrálni, ír azért, „mert ki akar lépni korából, el akar fordulni a butaságtól, azt akarja megmutatni, hogy ebben a kultúrát pusztító világban a szellem embereként tudott létezni” (A „kultúra jelzője” és a „fonnyadt értelmiségiek”). S végül ír azért is, hogy megértse a saját helyzetét, hogy az írás által értse meg a világot és benne önmagát. „Személyes problémáimat szeretném megoldani egy-egy írással” – árulja el a *Világok között* című nagy, kötetzáró önéletrajzi jellegű vallomásában. A kötetnyitó *Játék* című esszéjében pedig azt, hogy az írás ugyanakkor ahhoz a fajta szabadságélményhez juttatja, amihez a játék: „Írás, irodalom, nagy-nagy szabadság, szabadon gondolkodás. Mint a játék... Írás, olvasás: ugyanaz az eredendő élmény, mint amellyel a játék magához ránt.” S ahogy a játékról, elsősorban a futballjátékról beszél-

ve a világhoz való lehetséges viszonyulások megfogalmazásáig jut, úgy írjon bármiről, ugyanezt tapasztalhatjuk.

Füzi már a Lakatlan szigetét is azért építette a kilencvenes évek végén, mert arra jött rá, hogy az elvonulás-kivonulás valódi lehetőségének megszűntével „a Lakatlan Szigetet annak, aki még hajlandó erre, önmagában kell megteremtenie. A Lakatlan Sziget már nem Robinson történetének színtere, nem valamikori romantikus vágyaink helyszíne, még csak nem is nyaralásaink pénzen megváltott fényűzése, hanem a gondolkodásának élő ember Belső Tere. Így természetesen metafora is: a gondolkodás helyének és a meditáció önmagába fordulásának metaforája...” – írta akkor, most pedig azt, hogy „már csak a belső világ felépítésére van lehetőségünk, a külső világ ránk nő, nem tudunk vele szembeszállni” (*Világok között*). Új kötete szerves folytatása tehát a bevezetőmben említetteknek – sőt, a 2003-as *A semmi közelében* című, „József Attila, Németh László és Márai Sándor gondolkodói alkatáról” elmélkedőnek is – abban az értelemben is, hogy a kilépésnek, a menekülésnek egy olyan útját valósítja meg az író, amely a gyakorlatban egyenlő, ha nem is a szembeszállással, de a szembenézéssel mindenképpen, s aminek a kiindulópontja az önmagába fordulás, műfaja pedig mi más is lehetne, mint az esszé. Ebből következően az írást motiváló, fentebb sorolt tényezők a valóságban, akár egy-egy szövegen belül is szétszalazhatatlanul és egymást erősítve működnek.

Lengyel András, eredetileg vélhetően egy életrajzi interjúhoz szánt kérdéseit is arra használja fel Füzi, hogy ösztönzésükre egy addigi életével is szembenező, belső monológot készítsen, de egy olyan esszét, ami az önvallomás mellett a korról és azokról a világokról is látéletet nyújt, amelyekben addigi éveit leélte (*Világok között*). Gyermek és ifjúkorában több világot is volt alkalma megismerni, de egyik sem tudta igazán lekötni, megtartani, ami már inkább a kor természetének velejárója: közlő látta még a nagyszülők hagyományos, parasz-

ti, tradicionális világának szétesését, a kicsit „polgárosultabb” gyermekkori petőházi világban szerezte első meghatározó sportélményeit, alapvetően eltért ettől a soproni gimnáziumi években megismert világ, s végérvényes elszakadást jelentettek minden addigi világtól a szegedi egyetemi évek. Ezek felidézésének középpontjában Ilia Mihály áll, annak a tanárnak a portréja, aki emberként is meghatározó élménye Füzinnek (és még sok más Szegedről indult irodalmárnak), aki „Irodalmat tanított, de az egész világra magyarázatot adott”, s akinek révén nemcsak a hetvenes évek magyar irodalmának alapműveivel, de azok szerzőivel is megismerkedhetett, főként a jeles határon túli magyar írókkal. Ilia Mihály a kötetben egy önálló írásnak is a hőse (*Legendák helyett*), amelyben Füzi elsősorban azt a tévhitet próbálja eloszlatni, hogy az akkor hetvenéves Ilia Mihály csak a leveleiben „létezik”, hangsúlyozva egyetemi tanári életművét és sorolva a Tápéhoz, Juhász Gyulához kapcsolódó írásait, a hatvanas-hetvenes években született szerteágazó kritikai írásait, kiemelve azt a mindezek által megformált értelmiségi modellt, amely, azt hiszem, szintén meghatározó volt Füzi számára: „a születésünk-indulásunk helyéhez kötődve, annak hagyományait feltárva, a szakma követelményeinek eleget téve kell saját köreinkben eleven, a legmagasabb elvárásoknak is megfelelő szellemi életet teremteni”. Az egyetem természetesen a diákelet (barátságok, szerelem) mellett az első tudományos munkáknak s a mindmáig kitartó Németh László életműve iránti vonzalom kialakulásának is a színtere volt. Az esszében Füzi erre éppúgy visszaemlékezik, mint a pályakezdő egri évekre, majd a kecskeméti *Forráshoz* kerülésére, a nyolcvanas évekbeli kezdetben „harcos”, majd egyre deffenzívebb *Forrásra*, s végül az 1989-től főszerkesztőként már általa jegyzett *Forrásra*. Közben válasz született a hetvenes évek végén Németh László kapcsán megfogalmazott kérdésre is: „vajon a szocializmus világa [...] bővíthető-e a minő-

ség, az emberi tényező irányába”. Füzi a rendszerváltoztatás folyamatának, bár mindig politizáló közegben élt, e visszatekintés szerint nem volt aktív résztvevője, a benne már a nyolcvanas években kialakult védekező reflex következtében inkább az értékek megőrzésére koncentrált, a kilencvenes években pedig afféle rezonőri műfaj vonzásában és a már említett belső világ építésének szándékával előtérbe került saját műveinek létrehozása.

Az életútösszegző monológnak végére érve azt írja a szerző: „Helyzetemet általában az otthonossággal, az otthonosság érzésével mérem. Ahhoz, hogy az ember otthon érezze magát a világban, nem elég az, hogy a családban „otthon” legyen, otthon kell lennie a tájban és a kultúrában is.” S ezzel vissza is érkezünk a kiinduláshoz: a kultúra szétesésével való szembenézés ezért is személyes ügy számára. A szembenézéshez pedig erőt adhat egy-egy verssor vagy Benes József-kép, mint ahogy erőt adhatnak azok a mesterek, nagy írói elődök és bizonyos értelemben minták, akiknek alakja, magatartása, írásaik üzenete rendre felbukkan a saját esszéiben is. Elsősorban is kedvenc évtizede, a harmincas évek, „az utolsó nagy nemzedék”, a „harmadik reformnemzedék” hősei: Németh László, Cs. Szabó László, Márai Sándor, József Attila. A két évvel korábban megjelent *A Semmi közelében* című kötetébe foglalt három esszéjében három olyan alkotó gondolkodói alkatát körvonalazza, akik minden alkati és művészi különbözőségük ellenére egyaránt szembesültek a szétesés, a világ kiüresedésének élményével, akik műveikkel válaszoltak az én és a világ már akkor is feloldhatatlannak tűnő szembenállására. Új kötetének egyik írásában – „*győzelem, ha van*” – ismét gondolkodástörténeti párhuzamokat keres és talál József Attila és Németh László világában: minden különbözőségük ellenére rokonítja őket az *öntanúsítás* gesztusa, az igény a szocializmusnak valamiféle megújítására, a táguló világegyetem elméletének ismerete s ennek nyomán a széthullás és a Semmi képzetének felerősödése, ugyanakkor a *szabadság* és a *rend* fogalmának egymást felté-

telező és kiemelt használata, a legyőzettség élménye és az élet győzelemlégya (kiemelések a szerzőnél is). Gondolatmenete végén megállapítja, hogy mindketten ahhoz a nagy áramlathoz kapcsolták magukat, amelyik az életet egységesnek, egésznek tételezte. Szellemi kiindulópontjuk alapkérdése pedig az volt, hogy „a szabadság és a rend egymásra utaltságával, a társadalom törvényeinek keresésével kapcsolatosan megélhető-e úgy az élet, hogy abban a legszebb emberi eszmények valósuljanak meg? A teljes Én ígészetében éltek még akkor is, ha aztán a szétesettséggel kellett szembenézniük, gondolati alapállásuk nem az én-integritás bomlásához kötődött.” Egy másik írásban Illyés Gyula és nemzedéktársai, köztük éppen Németh László között állít fel párhuzamokat („*A jelent is állandóan történelmileg kell élnünk*”), bár az írás legfontosabb gondolata éppen az, hogy Illyés nemzedéktársai többségével szemben költői-írói világát „a történetiségnek rendelte alá, az egyéniség parancsai ebben a világban alárendelődtek a közösség tagjaként megélt történetiségnek”, viszont épp ez, a történelemhez való erős kötődés teszi nehezen megközelíthetővé ma Illyés műveit, hiszen a kultúra organikusságának megszűnése, szétesése idején nemcsak a világról, a történelemről sem tudunk már biztosat mondani.

A nagy esszéírók (Cs. Szabó, Márai, Németh) a mintaadói Füziéknél akkor is, amikor *Firenze – Róma – Nápoly* címmel élménybeszámolót ír itáliai útjáról, sőt éppen az emeli egyszerű útinapló fölé írását, hogy a személyesen megtapasztaltakat ütközteti az olvasmányélményeivel. Éppilyen tudatos a mintakövetés, azt hiszem, amikor a kelozvári főtérről író Cs. Szabó és a vásárhelyi főtérről író Németh László nyomdokaiban jár, kedves városának, Kecskemétnek a főteréről esszét írva: *Kecskemét Fő tere – és ami körülötte van*. Szép példája ez az írás ugyanakkor annak is, ahogyan a szerző szűkebb környezete hagyományainak (kultúrájának) tudatosításával önmaga és mások fentebb említett otthonosságérzetének erősítéséhez igyekszik hozzájárulni, s ezáltal (ha nem is a szülőhely, de a lakóhely hagyo-

mányainak feltárásával), némiképp, a már szintén idézett, Ilia Mihály kapcsán megfogalmazott értelmiségi modellnek is megfelelni. S ha már értelmiségi modell, akkor mindenképpen meg kell még említeni a Vekerdi Lászlóról szóló írást (*Szépség-pillanatok*), amelyben a sokoldalú tudósnak nem az irodalmi és művészeti tájékozottságát, gondolkodásának természettudományi és társadalomtudományi alapozottságát hangsúlyozza elsősorban, hanem azon jellemzőit, amelyek még számára és számunkra is követhetők: a belátást, az egyéni út választását és a szépség keresését. Ilia és Vekerdi magatartásának közös pontját egyébként, a Füzi-féle gondol-

kodásmód szerint, leginkább éppen a külön út választásában, az önmaguk törvényei követésében találhatnánk meg.

Füzi László az elmúlt évtizedek során a legnagyobb korérzékenységgű esszéíróink egyikévé vált, legutóbbi kötetében is megmutatva azt, társadalommal, kultúrával és önmagával szembesülve (sokunk közérzetét megfogalmazva), hagyományokat, mintaadó mestereket felidézve, közben a világhoz való személyes viszonyulásait megmutatva, hogy a szellem embere miként létezhet méltósággal a kultúra szétesésének korában.

ELEK TIBOR

Luka László rendhagyó visszaemlékezéséről

Rendhagyó életút (Luka Lászlóval beszélget Sneé Péter)

Luka László rendhagyó életútjáról rendhagyó visszaemlékezést jelentetett meg. A könyv olvasóját mindenekelőtt a megismert életút rendkívüli sokszínűsége és gazdagsága nyűgözi le, amelyben a család mellett elfért a politikában és közéletben való aktív részvétel, valamint a tudományos és a művészi tevékenység is. Ugyanakkor mindennek kapcsán eleve megfogalmazódik a hazai olvasónak az a keserősége, hogy szerencsétlen XX. századi történelmünk során a legkiválóbb magyarok tömegei kényszerültek hazájuk elhagyására, s ma már látható, hogy hiányukat nem sikerült pótolni. Mert mindaz az érték, amit új hazájukban létrehozta, nagyon is hiányzik az elhagyott hazából. S hiányzanak az utódok, akik már nem lesznek magyarok, legfeljebb csak emlék marad számukra a magyar származás. S ez annak ellenére így van, hogy Luka László és a hozzá hasonlók az emigráció-

EURÓPAI PROTESTÁNS
MAGYAR
SZABADEGYETEM-MAGYAR
NAPLÓ KÖNYVKIADÓ,
BASEL-BUDAPEST, 2005

ban egy percre sem szüntek meg a magyarságot dolgozni.

Az életút egy budai orvoscsaládból, illetve a Szent Imre Gimnáziumból indult,

amit az egyházi iskolák államosítása után (1948) átkereszteltek József Attilára. Ez azt is jelentette, hogy a jól képzett szerzeteseket annyira gyenge oktatókkal váltották fel, hogy a diákok természetesen gondolták a szerzetestanárok rövid időn belüli visszahívását. Mindez a „Szent Imrések” vallásos meggyőződését erősítette, aminek jegyében volt vasárnap, hogy napi két misére is elmentek, mert a szentbeszédekben biztatást kaptak materializmus- és kommunizmusellenességükre is. A kommunista hatalomátvételt követő megfélemlítések hatása azonban gyorsan érzékelhetővé vált, s a mintegy 120 hatodikos gimnazista közül Luka mindössze három társával iratkozott be hittanra. Ebben szerepe volt egyébként parasztpárti

édesapjának is, aki nem viselte el a gyáva-ságot, s nem volt hajlandó megtagadni ad-digi életüket.

Mindezek után természetes, hogy a kommunista rendszerrel szemben álló fiatalember miközben kalandos körülmények után 1951-ben leérettségizett, sőt az orvosi egyetemre is felvették, részt vállalt az illegális hitoktatásban, majd az 1953-as berlini felkelés hatására szervezkedni kezdett. Röpiratokat készítettek, aminek következtében szeptember 18-án hajnalán letartóztatták, majd decemberben öt év börtönre ítélték.

S ezzel az életút egy rendhagyó fordulatához érkezett. Az addig mélyen vallásos, 22 éves fiatalember hite a börtön hatására megrendült, miközben addigi politikai meggyőződése megerősödött. Mivel a Szentírás és a katolikus egyház tanításával kapcsolatban felvetődő kérdéseire nem talált a mindennapi ész számára elfogadható válaszokat, a „Credo, quia absurdum” (hiszem, mert képtelenség) felfogást elutasítva egyre inkább a tagadás álláspontjára helyezkedett. Ezt jóval később egy ellen-Hiszkegyben fogalmazta meg, ami azzal a sorral kezdődik, hogy „Hiszek egy BIG-BANG-ban...” Csakhogy ha a világegyetemet létrehozó ősrobbanás elmélete kapcsán felvetjük a hétköznapi, racionális gondolkodás számára természetes kérdést: „És azelőtt mi volt?”, e logikánk képtelenségébe botlunk. Mert már a kérdés is értelmetlen, ugyanis az idő csak térben létezik, tehát a teret létrehozó ősrobbanás „előttről” nem lehet beszélni. Azaz itt sem találunk a mindennapi ész számára elfogadható választ. A materializmus tehát éppúgy hit kérdése, mint az idealizmus.

A kommunistákkal szemben álló fiatalember addigi politikai meggyőződését a börtön még elszántabbá tette. Ebben szerepe volt annak a nagyszerű börtöniskolának, amit a Magyar Közösség elítelt tagjainak társasága jelentett, mindenekelőtt Arany Bálint és Szent-Miklós István. Így tudásban és tapasztalatban jelentősen gyarapodva érte meg az 1956-os forradalom kitörését.

Meghatározó feladatot vállalt a Gyűjtőfogházban raboskodó politikai foglyok kiszabadításában, majd bekapcsolódott az orvostanhallgatók forradalmi tevékenységébe, ezért a november 4-ei szovjet agresszió után nem volt más választása, mint Nyugatra menekülni. Ezzel kezdetét vette a 24 éves fiatalember emigráns élete.

Ezt követően olvashatunk mindarról a szerteágazó tevékenységről, amelyet a magyar ügy érdekében folytattak, köztük arról az önfeláldozásra is kész naiv merénylettervről, amit az 1959-ben Genfben látogató Hruscsov ellen terveztek elkövetni. A nyugati magyarság körében folytatott tartalmas és hasznos tevékenység felsorolása azonban nem lehet e könyvismertetés feladata, egyet azonban mindenképp meg kell említeni, a Dies Academicus Hungaricus Genevensis 1977-es létrehozását, amely a nyugati magyarság egyik legszínvonalasabb fóruma lett, s amelyen egyre több magyarországi meghívott vett részt, majd az 1990 októberében megrendezte első hazai tanácskozását. Luka László célja a különböző pártállású és felfogású, a jobb- és baloldal vállalható értékeit képviselő egyének és csoportok közti szótértés megerősítése volt és maradt, s tenni akar azért, hogy a magyar társadalmat a XX. század elejétől megosztó kettészakadtságot mérsékelje, s a politikai véleménykülönbség szintjére csillapítsa.

A következőkben a szerzőnek a magyarsággal, a hazai társadalmi és politikai ellentétekkel kapcsolatos néhány megállapítását idézem fel. Mindez azért is hasznos lehet, mert nem árt, ha egy más nézőpontból szemlélő hazánkfia véleményét összevetjük itthon kialakult és az övétől esetleg különböző felfogásokkal.

A végéről kezdve mindenekelőtt a nyugati magyarság és a haza 1990 utáni rendezetlen kapcsolatán kell elgondolkodni. Az addigi emigránsok ugyanis a hazatérés reményében éltek, amelynek megvalósulását a kommunizmus bukásakor természetesnek gondolták. Ez azonban elmaradt, aminek okát Luka László is a haza fogadókészségének hiányában látja. Én viszont azt hiszem, hogy az ok a kölcsönös

csalódás. Mert annak, hogy a nyugati magyarok magánemberként hazatérjenek, semmi akadálya nem volt, ha vállalták mindazt a hivatali utánjárást, ami ezzel járt, valamint a megszokottnál kényelmetlenebb, sőt rosszabb életkörülményeket. Kétségtelen, hogy a nyugati magyar értelmiség tudására jobban lehetett volna támaszkodni, de az is tény, hogy néhány Nyugatról hazatért, hazahívott szakember az itthoni körülmények között csődöt mondott. Ugyanakkor előttünk van a Luka által is említett Varga László példája, aki hazatérése után kis idő múlva a magyar politikai élet egyik legismertebb és legtiszteltebb közéleti szereplője lett, de említhetném Horváth János képviselőt és Király Béla táborno-
kot is. Azt viszont teljes joggal nehezményezheti, hogy a külföldre szakadt magyarok, ellentétben például a lengyelekkel, még szavazati jogot sem kaptak.

A következő téma a zsidókérdés, amire a szerző részint egyik zsidó származású nagyanyja, illetve a hazai közéletben napi politikai bunkóként használt antiszemitázás kapcsán tért ki. Ennek során állást foglalt Csoóri Sándor 1990-ben oly nagy vihart kavart *Nappali Hold* című írásával kapcsolatban, mert nem értette, „miért fogalmazta meg azt a néhány elfogadhatatlan, általánosító sort a magyar zsidóságról?”. A kérdésre ma sem lehet mindenki számára elfogadható választ adni. Csoóri az elsők közt érzékelte, hogy az antiszemitázás említett bunkójának, azaz a baloldal részéről a politikai ellenfelek válogatás nélküli leantiszemitázásának nehezen gyógyuló következményei lesznek. Ennek kapcsán hívta fel a figyelmet arra, hogy az 1919-es Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, de különösen a Vészkorszak következtében, bár mindig voltak és lesznek kivételek, megszűnt a magyarság és zsidóság szellemi-lelki összeforradásának az a lehetősége, ami még az első világháború előtt megvolt. S e súlyos és keserű megállapítást azzal folytatta, hogy „fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag

»asszimilálni« a magyarságot”. Csoóri tehát nem az egész magyar zsidóságról írt le általánosító sorokat, hanem a szabadelvű zsidóságról, mely a politikában kétségtelenül a zsidóság döntő többségének mutatta magát, s az általa támogatott politikai irányzat válogatás nélkül leantiszemitázta az egész akkori MDF-et és az Antall József vezette kormányt, azzal riogatva a magyar zsidóságot, hogy akár egy új zsidóüldözés is bekövetkezhet. Ennek a képtelen hisztériának az okait akarta megérteni Csoóri, s a válaszokat jó helyen kereste. De ha tévedett volna is, egyetlen kijelentését sem lehet antiszemitának minősíteni, mert az általa leírt bírálatban nem található a zsidóság elleni gyűlölet keltésére alkalmas egyetlen rágalmazó megfogalmazás sem. Bírálni pedig egy demokráciában mindent és mindenkit lehet. Az viszont nem tagadható, hogy hazánkban is találkozni ostoba, „zsidózó” kijelentésekkel, amint ezt Luka László is említi, de ezek visszaszorítása nem a hisztériák fokozásával, hanem kölcsönös mérséklésével lehetséges.

Mivel Luka László nem szűnt meg remélni, hogy nálunk is jöhet egy tehetséges kormány, „amelynek tagjai valóban bátrak és valóban merik és tudják is a rájuk bízott csapatmunkát tisztességesen és sikeresen irányítani”, egyetértéssel olvashatjuk a kommunizmus bukásának és a demokrácia visszaállításának kérdéskörében, valamint az 1994-es, általa is megdöbentőnek nevezett választási eredménnyel kapcsolatban megfogalmazott véleményét. Ez utóbbi ugyanis nem azért volt elkeserítő, mert az MDF vesztett, hanem azért mert az utódpárti szocialisták nyertek, nem pedig az akkor szintén ellenzékben levő másik két rendszerváltó párt, az SZDSZ és a Fidesz. Mert a visszarendeződség, „a »status quo ante« biztató jel minden besúgónak és kommunistának: a régi rend harcosai erősek, velük kell összefogni, nem a mafla, új fiúkkal. A demokratikusan gondolkodó magyar társadalom nem gáncsolja eléggé a visszarendeződséget, holott létszámban tízszer akkora, mint a kommunisták! De azok jól szervezettek, és

csak a maguk érdekét szolgálják, azt viszont kiválóan.” E megállapításához nincs mit hozzátenni.

A felvillantott részletek remélhetően sokakat meggyőznek arról, hogy el kell olvasni Luka László elgondolkodható visszaemlékezését, amit a vele beszélgető Sneé Péter néha vitára ingerlő kérdései és megjegyzései kapcsán fogalmazott meg. Ez utóbbira példaként említtem, hogy amikor Luka a családjáról azt mondta: életük „egyik alapja a katolikus iden-

titás, a másik pedig az öntudatos, demokratikus nemzeti magatartás” volt, Sneé így kérdezett vissza: „Mit nem mondasz, olyan is van?” Erre csak azt válaszolhatjuk igen, az öntudatos, demokratikus nemzeti magatartás jellemezte a polgári társadalom nagy részét, ahogy a mai magyar társadalmét is. Ezt nem tagadni, hanem követendő példaként kell állítani Luka László életútjával együtt.

SALAMON KONRÁD

Álomeposz a „Megszabadított Erdélyről”

Tomaso Kemény: *Erdély aranypora (La Transilvania Liberata)*

magyar irodalom-történet-írás egyik legérzékenyebb hiánya és vesztesége, a hiányzó magyar eposz volt. Most Vörösmarty és Arany János után másfél évszázaddal később újabb magyar költő tett kísérletet egy új identitás-eposz megírására – igaz, olasz nyelven. Tomaso Kemény olasz költő, aki 1939-ben még Kemény Tamásként Budapesten született, és aki nyolcéves korától kezdve Milánóban él – ahol olasz egyetemi tanár (a Paviai Tudományegyetem Anglicisztikai Intézetének professzora és igazgatója), valamint elismert olasz író és műfordító lett, akinek a nevéhez több önálló verskötet, regény és több jelentős fordítás (így Marlowe és Byron összes műveinek olasz fordítása) fűződik – az 1989/90. évi vál-

EFFIGIE EDIZIONI,
MILANO, 2005;
IRODALMI JELEN
KÖNYVEK (ARAD) –
A DUNÁNÁL KÖNYVKIADÓ
(KOLOZSVÁR – BUDAPEST),
2005

tozásokat követően egyre többet kezdett foglalkozott „első hazája” történetével, irodalmával, magyar költők olaszra fordításával. Hatvanéves korában tett első magyarországi útjai és sze-

retett édesanyja halálát követően úgy érezte, hogy egy nagyobb lélegzetű költői alkotásban kell elszámolnia gyerekkora emlékeivel, álmaival – magyarságával. Így született meg az 1999-ben a tizenkét énekből álló „álomeposz”, a *La Transilvania Liberata*, melyet a mű megszületése után hat évvel tudott megjeleníteni, és amelyet igen dicséretesen, szinte az olasz kiadással egyidőben adott ki a Szőcs Géza által vezetett A Dunánál kiadó Szkárosi Endre avatott tolmácsolásában *Erdély aranypora* címmel.*

* Az eposz megszületéséről a „Rivista di Studi Ungheresi” millenniumi száma (14/1999) számolt be először, és adta közre az első két éneket, melyeket felvett a lap 2001. évi gyűjteményes kiadásába is. Szkárosi Endre magyar fordításait A *Dunánál* folyóirat kezdte közölni 2004-ben.

Vö. P. Sárközy: La letteratura ungherese „in migrazione” (A „migrációs” magyar irodalom Olaszországban), *Neobelicon*, 2004, 1–2. Így az apja halálára írt igen szép versében La voce del padre (Az apa hangja) a *Melody* című kötetében (1997).

Mindenek előtt azt kell tisztázni – minden félreértés és félremagyarázás lehetőségét is elkerülendő –, hogy Tomaso Kemény semmiképp sem köthető a hagyományos „külföldi” vagy a „nyugati” magyar irodalom képviselőihez, és a Torquato Tasso *Megszabadított Jeruzsáleme* és Ezra Pound *Cantói* mintájára írt álomeposza semmiképp sem értelmezhető valamiféle irredenta nosztalgiaműként. Itt a *Megszabadított* vagy *Fölszabadított Erdély* nem Babits ifjúkorának tordai pogácsás Erdélye, hanem az ifjúkorától Olaszországban élő költő gyermekkorának édesanyjától hallott meséire, álmaira vonatkozik. A magyar származású olasz költő nem Erdélyt, hanem *önmagát* kívánja felszabadítani. Ezért is igen szerencsés a költő-barát fordító Szkárosi Endre címmegoldása (melyet az eredeti mű szerzője is elfogadott): *Erdély aranypora*.

Tomaso Kemény magyar ember, de olasz író és költő lett magyar származása ellenére. Az általános iskola felső osztályaitól kezdve olasz nyelven tanult és gondolkodott, Olaszországban lett az angol és amerikai irodalom elismert egyetemi professzora, nagy angol költők és írók, Marlowe, Byron, Shelley, Pound, Dylan Thomas avatott és elismert olasz tolmácsolója. Saját verseit és regényeit is olasz nyelven írta és publikálja ma is, akit az olasz közönség *olasz költőként* tart számon a furcsa „kemény” vezetékneve ellenére. De ettől még Kemény Tamás magyar ember maradt, és annak is vallja magát, ahogy önmaga vallja, ő egy olasz nyelven író és publikáló *magyar költő*. Szüleiivel otthon magyarul beszéltek, és Olaszországban élő magyar barátaival is szívesen beszél magyarul – igaz, erre, szülei és idős magyar barátai (Ruzicska Pál, Paolo Santarcangeli) elvesztésével, egyre kevesebb lehetősége adódik Milánóban, illetve a paviai egyetemen. Talán ezért is fogadta el még 1986-ban az akkor induló római magyarságtudományi szemle, a *Rivista di Studi Ungheresi* felkérését, hogy az új folyóirat számára olasz költőként magyar költőket (Ady és Kosztolányi, Pilinszky verseket), majd ezt követően egy olasz József Attila monográfia számára

József Attila verseket fordítson. Így jelent a római Bulzoni egyetemi könyvkiadó sorozatában először József Attila Flóra-ciklusa (*Flóra – amore mio*. a cura di N. Ferroni e T. Kemény, 2005), majd kedves, magyar szakon doktorált diákkal közösen írt József Attila egzisztencialista és szocialista költészetéről írt monográfiánkban újabb húsz nagy József Attila költemény (*Kései sirató, Bukj föl az árból, Ime hát megelétem hazámat* stb.) Tomaso Kemény fordításában (N. Ferroni – P. Sárközy: *Senza Speranza. Esistenzialismo e socialismo nell'opera di Attila József*. Bulzoni, 1999). Mindennek eredményeképpen pedig most, a József Attila centenáriumra, 2005 novemberében egy új, kétnyelvű olasz József Attila-kötet jelenhet meg, melyben az egyik legnagyobb XX. századi magyar költő verseit az egyik legjelentősebb (magyar származású) olasz költő szólaltatja meg olasz nyelven (A. József: *Poesie*. Ford. T. Kemény. Előszó Sárközy P. Szerk. Pálmai N. Roma, 2005, Lithos).

Tomaso Kemény tehát olasz író és költő, Olaszországban tanító anglicista egyetemi tanár. Első olasz–angol nyelvű verseskötete, *Il quanto del sicario (A bérgyilkos kesztyűje)* még 1976-ban jelent meg, legutóbbi, a nyolcadik kötete, az *Eterna Disarmonia (Örök diszharmonia)* 2004-ben. Az úgynevezett „Mitomodernista” posztmodern költői csoportosulás egyik igen népszerű alakja, és így került kapcsolatba a magyar posztmodern költőkkel, mindenekelőtt kedves barátjával, Szkárosi Endrével, majd később – rajtam keresztül – Szócs Gézával is. Tomaso Kemény szereti a meghökkentést, a performance-okat, írt „provokatív” regényeket és színdarabokat, de ugyanakkor nagy tisztelettel olvassa és fordítja a klasszikus görög és latin és angol auktorokat. Nem véletlen, hogy a Mondadori Klasszikusok sorozatban Byron összes versei Tomaso Kemény fordításában jelentek meg 1993-ban.

A nyolcvanas évek végéig Tomaso Kemény teljesen elzárkózott a Magyarországgal való kapcsolatfelvételtől. Ennek elsősorban nem politikai, hanem érzelmi okai voltak.

Amint maga is bevallja, „félt saját gyermekkora emlékeitől”. Talán a feloldást a magyar irodalommal való alkotó találkozása jelentette, amikor 1986-ban, felkérésemre első magyar fordításait készítette, és „örömmel fedezte fel az elveszett anyanyelvet” (Rivista di Studi Ungheresi, 1986, 1, 99), majd ezt követően vállalkozott első magyarországi útjaira, amikor a szegedi egyetemen, illetve az Írószövetségben tartott előadást a modern olasz irodalomról (anélkül, hogy Olaszországban sikeresnek számító magyar író műveinek magyarországi megjelentetésére valamelyik magyar kiadó is vállalkozott volna). A Magyarországgal és a magyar irodalommal való kapcsolat-felvétel, illetve szülei halála vezethették arra, hogy kisebb olasz verseiben megjelent utalásokon túl is foglalkozzék magyarságával, hogy mit jelent számára Magyarország, saját magyarsága. Így született meg a *Gerusalemme Liberata* által inspirált, és Ezra Pound *Cantói* stílusát modern formában felidéző eposza, melynek címe tudatosan Tasso csodálatos remekművét idézi: *La Transilvania Liberata*, míg az a magyarázó alcím az eposz stílusára utal: „Poema epionirico” – onirikus poéma, azaz álomeposz. Hogy miért épp Erdély és nem Hungária szerepel a címben, annak csak a szerző lehetne megmondhatója, hiszen családja nem erdélyi származású, és maga is csak most, könyve magyar fordításának bemutatója alkalmából jutott el Erdélybe, de talán ugyanarról van szó, mint Babits gyönyörű verse esetében. Erdély az ifjúkor, a mesék, világa, ahol minden gyerek – Jósika, Kemény és Jókai regényei nyomán – az „aranykort” kereste és keresi talán még ma is. Épp ezért találjuk kiváló megoldásnak a magyar fordítás címválasztását: *Erdély aranypora*.

Az „álommese” költemény a szerző bevezető útmutatása szerint „főleg mesei sűrítmenyekből”, a költő édesanyja szavainak felidézéséből és a korai gyermekkorban hallott elbeszélésekből fogant. A közel húsz évén át formálódott szöveg egy igen sajátos mitológiai rendszert elevenít fel, melynek megértésére a szerző a tizenegy énekből álló költemény előtt „nyilvánvalóvá teszi” az

énekek úgynevezett „tartalmát”. Ezt szeretnénk most mi is ismertetni, hogy felkeltsük e remekmű iránt az érdeklődést.

Tomaso Kemény eposza esetében nincs szó valamiféle új magyar mitológiáról, hanem ellenkezőleg, mint egy álommeseben minden összekeveredik, egymásba olvad. Csaba és Vajk, a költő és háborúban elesett katonatiszt édesapjának és az őt felnevelő Tanácsköztársaságban is részt vett zürichi menekült nevelőapjának emléke, és mindezek előtt az édesanya alakja, akitől a magyar ősmondákat hallotta gyerekkorában. De a vers nem ezeket a meséket idézi fel, hanem a felnőtt ember álomképeit, a legendák töredékeit, melyek keverednek a két világháború és az ötvenhatos forradalom emlékeivel, a távoli és közelmúlt képeivel, az 1989-végi temesvári felkeléssel, a Ceasescu-rendőrség aljas tetteinek hírével. Úgyis mondhatjuk, Tomaso Kemény álomeposzában minden egymásba keveredik, az ősmagyar legendák mitikus világa és a kisgyerek háborús emlékei, a szülők meséi. Ha úgy tetszik, szörnyű a zűrzavar. Épp akkora, mint amely a XVIII. században fellett híres *Osszián* énekekben, melyekből ugyan nem lehet rekonstruálni a welszi őslakosság történetét, csak az angolok által leigázott gaelek ragaszkodását a múlt emlékeihez, önmaguk identitásához.

Tomaso Kemény nyelve a legveretesebb klasszikus, tassói olasz költői nyelven alapul, ezt viszont a költő a poundi álomköltéssel és a modern (posztmodern) versszerkesztés elvei szerint lazítja fel, és így ér el egy teljesen sajátos, igen nagy esztétikai élményt nyújtó olasz költői szöveget, melyet minden nehézség ellenére bravúrosan fordít le magyarra Szkárosi Endre, és veretes magyar szövege éreztetni képes az eredeti olasz szöveg bravúrait. Tomaso Kemény Álom-Erdély eposza a modern mai olasz költészet egyik legjelentősebb művészi teljesítménye, és egyúttal a mai magyar költészet egyik kiemelkedő teljesítménye is, hiszen ez az eposz rólunk szól, a mi magyar életünkről, tragédiáinkról,

vesztéségeinkről (a két világháborúról, Trianonról, Erdély elvesztéséről, '56-ról) és álmainkról – igaz, olasz nyelven. Ezt az értéket látta meg az erdélyi magyar költő Szócs Géza, amikor felhívtam figyelmét egy magyar költőre, aki történetesen Olaszországban él, és olaszul írja verseit. És miután egy este részleteket olvastam fel neki, mindent megtett, hogy Szkárosi Endre ne csak mutatóban fordítson részleteket a költeményből, hanem vállalja mind a tizenkét ének lefordítását (ami igen nagy költői teljesítmény, és Szkárosi Endre

egyik olyan költői szövege, melyet joggal állíthat eredeti saját legjobb művei sorába), amelyet aztán rekord idő alatt, kevesebb mint fél éven belül megjelentetett A Dunánál kiadóval, hogy az erdélyi és magyarországi, olaszul nem értő olvasó is elolvashassa, és magába szívja az olaszul író magyar költőnek vallomását arról, hogy „mit ér az ember”, ha magyarnak született – bárhol is éljen a széles világban. Köszönet érte a szerzőnek, a fordítónak és a kiadónak.

SÁRKÖZY PÉTER

A mi emberünk

Vlagyimir Vojnovics: *Iván Csonkin közlegény élete és különleges kalandjai*

1969-ben jelent meg oroszul *Vlagyimir Vojnovics* könyve, mely a fordító, Hetényi Zsuzsa és a Gabó Kiadó jóvoltából 2005 óta olvasható magyarul is. Egy legenda érkezett meg, a szamizdat irodalomból negyven éve ismert Ványa Csonkin – akinek kalandjairól Jirži Menzel nagysikerű, satirikus filmet készített. Az elálló fülű kis termetű, görbe lábú ügyefogyott katona, Vojnovics szándéka szerint ellentéte a politikai agitációban jeleskedő íróársak: Gyemján Bednij, Szerafimovics, Gladkov, Furmanov, Szimonov, Tyihonov kommunista hőroszainak. (Ellentéte a népszerű Vaszja Tyorkinnak, Tvardovszkij poémahőseinek is.) Ma már félelem nélkül leszögezhetjük: „a tömegek eszmei nevelésének eszközeiként” mindig diadalmaszkodó sematikus hősök soha nem kerültek olyan közel az olvasókhhoz, mint Bulgakov írásai, Jeszenyin, Vinokurov, Cvetajeva, Mandelstam versei vagy éppen Viszockij dalai. A természet és környezetvédelem s az ezekkel egyenértékű szellemi környezetvédelem szovjetunióbeli élharcosai: a régi Arbat épületeinek őrzéséért hadakozó Lihacsov professzor,

GABÓ KIADÓ,
2005

Akszjonov, Okudzava, a Bajkál-tavat védő szibériai írók: Zaligin,

Raszputyin (akik a kérdésre: nem félnek-e bírálni a szovjet vezetést?, azt válaszolták: hát hová lehet innen minket száműzni?) őrizték az emigrációba kergetett Szolzsenyicin, Kuznyecov, Vojnovics testamentumát is.

Szolzszenyicin *A rákosok pavilonja* című művében dosztojevszkiji mélységeket tárt fel Csehov kíméletlen őszinteségével (aki, mint tudjuk, az első igazi irodalmi szociográfiát írta Szahalin szigetéről, műfaji előképeként a Gulag-szigetecsoportnak). Akszjonov nemrég megjelent *Moszkvai történet* című nagyregénye igazán tolsztoji ábrázolás, aligha túlzás „a huszadik század *Háború és békéjének*” nevezni. Most íme olvashatunk egy igazi gogoli remekművet: az Ivan Csonkint. Nem egyszerűen Svejk fiatalabb testvére Vojnovics regényhőse. Nem a világirodalmi előképekből, hanem az orosz irodalom alapos ismeretéből és a szovjet-orosz valóságából alkotta meg ezt a figurát.

A fordító, Hetényi Zsuzsa nagyszerű tanulmányt illesztett a regényhez. Az utolsó pil-

lanatban jelent meg Magyarországon ez a mű, amikor még érthető, vannak emlékezők, akik tudják, milyen volt az ok nélküli általános félelemben élni. Vojnovics összemossa a valóságot és mesét: amikor egy ló írhat végrendeletet („Ha elesnék, kérem, tekintsenek pártagnak”), akkor az is igaz lehet, hogy Sztálin női ruhában szaladgál, és két felesége volt. Gyönyör ez a kortárs olvasónak, és nagy veszedelem az íróra nézve. „...voltam már újszülött, gyerek, kisfiú, tanuló, evakuált, pásztor, éjjeliőr, utas, iparos, asztalos, fiatalember, férfi, autóvezető, behívott, újonc, katona, sor-katona, őrszem, ügyeletes, letartóztatott, leszerelt, instruktor, pályamunkás, ács, egyetemi hallgató, munkakerülő, szerkesztő, költő, prózaíró, író, ellenzéki, gyanúsított, vádlott, emigráns, külföldi, hontalan, rehabilitált és még legalább két tucatot fel tudnék sorolni” – írta magáról az 1932-ben született Vojnovics. 1960 óta publikál (a kazahsztáni szűzföldeken dolgozott, onnan költözött Moszkvába), s amikor a Csonkin fejezetei megjelentek samizdatban, „kiírta” magát a szovjet írók társadalmából. 1980-ban megjelent lakásán a kerületi pártbizottság embere, hogy közölje: „a szovjethatalom és a szovjet nép türelmének vége”. Elhagyja a Szovjetuniót, Breznyev megfosztja állampolgárságától. A princetoni egyetem katedrájára kerül, majd Münchenben a Szabad Európa Rádió munkatársa.

Hetényi ír arról, hogy Vojnovicsot bensőséges érzelmi viszony fűzi az anyanyelvéhez, lubickol a népi fordulatokban, a szójátékokban. Vojnovics könyvéből érződik a szerző „elsősülöttsége”, a népi gyökereket őrző ember mesterkéletlen demokratizmus, aki nem tudja a képmutatást, a torzat ábrázolni. Vezérfonala az érzés: hogy részese népe sorsának. Sztálin híres mondata – „az írók legyenek a lélek mérnökei” – abból csinált eszményt, hogy miként kell a művésznak a műhöz igazodni. Azzal, hogy a tudomány és munkatapasztalatok minden eredményét tudatosan arra összpontosítják, hogy megtalálják egy adott konkrét gyakorlati feladat legjobb technikai és gazdasági megoldását, elvette az íróktól a művészet

határtalanságát, egyetemességét, időszerű feladatok szolgálójává téve őket.

Csonkin igazi népi figura, antihős, egy a megalázottak közül, saját gyerekünk, az ostoba legkisebb fiú, aki nem is pályázhat királyságra, bár már születése is csodálatos. Egy elhagyott repülőket kell őriznie, de ő szívesebben van Nyurkájával az ágyban s a veteményes kertben. Nem tud hazudni, oda nem illő dolgokat kérdez, s még a Nagy Honvédő Háborút is kikezdi. Vojnovics ellenzékiisége nem dühödt, nem fensőbbéségesen intellektuális, egyszerűen a szatíra eszközeivel leplezi le a sztálini rendszert. A regény a német támadás idején kezdődik, s a szerző elmondja véleményét a Tuhacsevszkij-perben lefejezett tisztikarról, a rettegett KGB-ről, a kolhozok adminisztrációjáról, a munkamorálról, a 30 millió analfabétáról, az érthetetlen újságszövegekről, a sáros, vidéki megfélemlített szovjet népről. A kisember látószögéből íródik a regény, akinek a feje fölött zajlik a Történelem. Taldikin és Sikalov brigádvezetők párbeszéde:

„Na és szerinted mikor vót a forradalom? – Milyen forradalom? – Hát az októberi. – Taldikin igyekezett olyan dolgokra terelni a beszélgetést, amit biztosan tudott. – A forradalom tizenhétben vót. – Arról nem tudok – rázta meg a fejét határozottan Sikalov. – Tizenhétbe Pítervárba szógátam. – De hát a forradalom is ott vót – örült meg Taldikin. – Neeem – mondta Sikalov mély meggyőződéssel. – Meglehet, hogy máshol akárhol vót forradalom, de hogy Pítervárba nem vót, az hétszentség.” És Csonkin sem tudja mi is Amerika, s lényegében neki mindegy, hogy Németország vagy Amerika támadta meg a Szovjetuniót, ahogy a Moszkvába felkerült fejő is csak szajkózza a propagandaszöveget.

(Különösen tanulságos olvasni Vojnovics írását Viktor Jerofejev *A jó Sztálin* című munkájának világhódítását, a szerzőt körülvevő elismerést és díjazást figyelve. A kivételezett helyzetben felnőtt, 1947-ben született kádergyerek, öntudatra ébredve samizdatkiadó lesz. Persze azért ő „nási” marad a káderkiválasztók nálunk is jól ismert szóhasználatával.

„Lázadóként” is „nási”. Érthető Jerofejev a regény címében jelzett óhaja: hagyjuk már a múltat. Ne bántsátok már Sztálint!)

Csonkin és babája a faluban van. A recsegő telefonon a szomszédos városka KGB-központjában ezt úgy értik, hogy Csonkin és bandája van ott, s megindul ellenük a Vörös Hadsereg. S bár Csonkin közlegénynek a győzelem után a tábornok megkegyelmez, sőt kitünteté, de a KGB elviteti.

Csonkin persze örökre velünk marad. A kis görbe lábú, elálló fülű közvitéz, a mi

családtagunk lett. Ő igazán nási, a mi emberünk. Fergeteges jókedv, túlradó vidámság 300 oldalon. Jó ha hangosan is olvashatjuk valakinek a kitűnő szatírát. Minden autonóm műalkotás a felszabadulás aktusa. Köszönet a fordítónak és a kiadónak. Lehet tényleg az utolsó órában jelent meg, egy a szófordulatokat is még ismerő olvasóközönség öröme, soha nem késő történelmi leckeként ifjaknak és véneknak. ✠

SZÍJÁRTÓ ISTVÁN

A Hitel áprilisi számának szerzői

Ablonczy László (1945) Budapest
Ardamica Zorán (1970) Losonc
Bakoss Kiss Károly (1977)

Beregújfalu

Bitskey István (1941) Debrecen
Czakó Gábor (1942) Budapest
Czegő Zoltán (1938) Budapest
Csengey Dénes (1953-1991)
Dukai István (1956) Iszkáz
Elek Tibor (1962) Gyula
Fazekas István (1967)
Százhalombatta

Fecske András (1947) Budapest
Gál Sándor (1937) Kassa
Gáspár László (1947)

Székesfehérvár

Gazda József (1936) Kovászna
Kántor Lajos (1937) Kolozsvár
Kemsei István (1944) Budapest
Kulin Borbála (1979) Budakalász
Marsall László (1933) Budapest
Nagy Gábor (1972) Budapest
Restár Sándor (1952) Budapest
Salamon Konrád (1941) Budapest

Sárközy Péter (1945)

Róma-Budapest

Selmei György (1947) Marin
(Svájc)

Szabadi Sándor (1928) Budapest
Szalay Ferenc (1931)
Hódmezővásárhely
Szegedi Kovács György (1959)
Sárszentmihály

Szójártó István (1942) Budapest
Tamás Menybért (1940) Budapest
Tarbay Ede (1932) Budapest